ՀՏԴ 325 /479.243/
Քաղաքականություն

Արվարդ ԱԲՐԱՀԱՄՅԱՆ
բ.գ.թ., ԱրՊՀ Փիլիսոփայության և քաղաքագիտության ամբիոնի դասախոս

ՂԱՐԱԲԱՂԻ ՄԵԼԻՔՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԸ ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԻ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀԱՍՈՒՆԱՑՄԱՆ ՇԱՐՈՒՆԱԿԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՊԱՀՊԱՆՄԱՆ ԳՈՐԾՈՒՄ

Պետականազուրկ ժողովրդի կյանքում ամեն ինչ փոխվում է: Նա կորցնում է իր ազգային հիմնարար արժեքները և ձեռք բերում թերարժեքության բարդույթ, որի դրսևորման նկատելի ձևերն են՝ ազգային բնավորության ավանդական ձևերի մոռացումը, զոհի բարդույթը, ազգային հպարտության կորուստը, անմիաբանությունը, պարտվողականությունը, ստրուկի հոգեբանությունը և այլն:
Լեռնային Ղարաբաղի տարածքում հայ հասարակական քաղաքական կյանքը սկզբնավորվել է նախապատմական հեռուներում և անցնելով շրջադարձային բազում փուլեր՝ տեղական մանր թագավորությունների կարգավիճակով պահպանել է իր ոգեղենությունը և ծնունդ տվել հայ ժողովրդի՝ 20-րդ դարի մեծագույն ձեռքբերմանը՝ Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետության ստեղծմանը:
Բանալի բառեր՝ *Ղարաբաղի մելիքներ, մելիքություններ, ինքնիշխանություն, ազգային-ազատագրական շարժում, պայքար, քաղաքական կողմնորոշում*

А. Абрамян

ИСТОРИЧЕСКОЕ МЕСТО КАРАБАХСКИХ МЕЛИКСТВ В СОХРАНЕНИИ ПРЕЕМСТВЕННОСТИ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЗРЕЛОСТИ АРМЯНСКОГО НАРОДА

В жизнедеятельности нации без государственности с течением времени все меняается. Она теряет свои национальные фундаментальные ценности, и как правило, возникают негативные проявления традиционнвх форм национального характера: сложность восприятия жертвы, утрата национальной гордости и единства, пораженчество, рабская психология и так далее.
Общественно-политическая жизнь в Нагорном Карабахе носила доисторический характер и прошла через многие этапы превращения в небольшие царства с сохранением его национального духа и проявления величайщего достижения

армян в 20-ом веке – создание Нагорно-Карабахской республики.
***Ключевые слова**: Карабахские мелики, меликства, суверенитет, национально – освободительное движение, борьба, политическая ориентация.*

A.Abrahamyan

THE HISTORICAL PLACE OF THE KARABAKH MELIKS MAINTAINING THE CONTINUITY OF THE ARMENIAN PEOPLE'S POLITICAL MATURITY

Everything is changing in the life stateless nation. It loses it's national fundamental values and as a rule it going negative displays of traditional forms of national character such as: perceptional complexity of a victim, the loss of national proud and unity, defeatism, slave psychology, etc.
Socio-political life of Nagorno – Karabakh had a prehistoric character. It changed into little kingdoms passing through many stages, but saving it's national spirit and manifesting the greatest achievements of Armenions in the 20-th century, that is the formation of the Republic of Nagorno – Karabakh.
***Keywords**: Karabakh meliks, Meliks, sovereignty, national liberation movement, struggle, political orientation*

Օրինական է, երբ պետականության կորստից հետո, պետականազուրկ ժողովրդի կյանքում ամեն ինչ փոխվում է: Անցյալի փառահեղությունների ավերակների վրա սփռվում է համազգային հուսահատությունը: Ժողովուրդը կորցնում է իր ազգային հիմնարար արժեքները և ձեռք բերում թերարժեքության բարդույթ, որի դրսևորման նկատելի ձևերն են՝ ազգային բնավորության ավանդական ձևերի մոռացումը, զոհի բարդույթը, ազգային հպարտության կորուստը, անմիաբանությունը, պարտվողականությունը, ստրուկի հոգեբանությունը և այլն:

Ահա նման հոգեբանական մթնոլորտում են 18-րդ դարի հայ հասարակական քաղաքական մտքի նշանավոր ներկայացուցիչները՝ Հովսեփ Էմինը, Մովսես Բաղրամյանը, Ծահամիր Ծահամիրյանը և մյուսները, Լեռնային Ղարաբաղի ինքնիշխան մելիքությունները ընկալել իբրև ազգային ազատագրական պայքարի հուսալի հենակետ և ինքնիշխանություն ձեռք բերելու կենսական ուժ:

Հայտնի է, որ 1762-67 թթ. Հովսեփ Էմինը և իր ազգական, ծնունդով ղարաբաղցի Մովսես Բաղրամյանը շրջագայում են Թուրքիայում և Պարսկաստանում, լինում Կովկասում, արևելյան և արևմտյան Հայաստանում և որպես ականատես՝ արժեքավոր տեղեկություններ հաղորդում տարբեր հատվածներում ու տարբեր կարգավիճակներում ապրող հայության կյանքի ու հոգևոր նկարագրի մասին: Նրանց հաղորդած տեղեկություններից որոշակի պատկերացում ենք կազմում պետականազուրկ հատվածի հայության սոսկալի ծանր վիճակի ու ընկճվածության և համեմատաբար ինքնիշխանություն ունեցող լեռնային Ղարաբաղի ազգաբնակչության մեջ առկա նկատելի

ոգեղենության մասին: Ծանր վիճակում գտնվող ժողովրդին ոգեկոչելու համար մեծ հրապարակախոս Մ. Բաղրամյանը իր դարագլուխ կազմող աշխատության[1] հինգերորդ գլխում, որը կրում է «Բացատրություն մեր նախնիների, թագավորների և իշխանների մասին՝ սկզբից մինչև մեր թագավորության իսպառ վերացումը» խորագիրը, շարադրում է հայոց պետականության պատմությունը Նոյ Նահապետից մինչև Խամսայի մելիքությունները, ցույց տալու համար, որ, թեև հայ ժողովուրդը ներկայումս գտնվում է ծանրագույն վիճակում, բայց Արշակունիների, Բագրատունիների, Ռուբինյանների պատմաշրջաններում ունեցել ենք ինքնիշխան նշանավոր պետություններ և պետահիրավական տեսակետից ներկայացել ենք այնպիսի մակարդակներով, որոնք համեմատելի էին աշխարհի՝ իր ժամանակի հանրահայտ պետությունների հետ և որ հայ ժողովուրդը պետականակիր ու տիտղոսակիր է եղել դարեր շարունակ ու կարող է վերստին, հենվելով Ղարաբաղի մելիքության վրա, ազգային-ազատագրական պայքարի դրոշ բարձրացնել, հասնել հաղթանակի և ստեղծել համազգային պետություն: Որպես հայոց ինքնիշխան պետության բնական շարունակություն և առկա կարևոր իրողություն, տաղանդավոր հրապարակախոսը ներկայացնում է Ղարաբաղի մելիքների համառոտ կացությունը: «Արդ՝ Արցախ նահանգի իշխանները հետևյալներն են,- գրում է Բաղրամյանը,- Առաջինն էր Մելիք Ադամը…, ինքնագլուխ իշխան է, այնպես, որ կարող է իրեն ենթակա ժողովրդի միջից հանցավորներին… ինքնակամ կերպով պատժել ու սպանել՝ առանց որևէ մեկի հրամանի:

Երկրորդը կոչվում էր մելիք Հովսեփ: Սա նույնպես ինքնագլուխ է /ինքնիշխան/, իր իշխանության մեջ ինչ էլ ցանկանա, կարող է կատարել՝ առանց ուրիշի հետ հաշվի նստելու…:

Երրորդը կոչվում է մելիք Եսայի, սակայն վերոհիշյալների պես անկախություն չունի, այլ ենթարկվում է պարսից տիրապետությանը:

Չորրորդը կոչվում է մելիք Շահնազար…: Սա ևս պարսից իշխանությանն է ենթարկվում:

Հինգերորդը կոչվում է մելիք Միրզախան…: Սա նույնպես հարկատու է պարսից իշխանությանը»[2]:

Ներկայացնելով Ղարաբաղի հինգ մելիքությունների համառոտ պատմությունը՝ Բաղրամյանի այս նշանավոր երկը մի կողմից դառնում է ժամանակակցի ու ականատեսի ներկայացրած հավաստի պատմություն, մյուս կողմից՝ ինքնիշխանության հասնելու ոգեշնչող գաղափար: Ընթերցողը այստեղ ծանոթանում է Լեռնային Ղարաբաղի՝ 18-րդ դարի սոցիալ-տնտեսական կյանքի ամենաէական փաստերի հետ, ուշ միջնադարի մղձավանջում՝ թուրք-պարսկական բարբարոս միջավայրում ապրող հայ ժողովրդի ծանր իրավիճակի, ինչպես նաև հայ ժողովրդի պետականության վերջին առկայծումներին, ազգի ազատագրության հույս ներշնչող տրամադրություններին, ինքնիշխան լեռնեցիների հպարտության ու արժանապատվության դրսևորումներին: Բաղրամյանը փորձ է անում ցույց տալ, որ ազգային շարժումը քառասից դեպի կանոնակարգվածություն պահանջում է, որ ազգի սոցիալական բուրգի գագաթին գտնվող մարդկանց խումբը, տվյալ դեպքում Ղարաբաղի մելիքները և առհասարակ

---

[1] *Տե՛ս **Մովսես Բաղրամյան**, Նոր տետրակ որ կոչվում է հորդորակ, Եր., 1991:*

[2] ***Մ. Բաղրամյան**, նշվ. աշխ., էջ 103:*

ազնվականությունը պետք է լինեն բանիմաց, նվիրված, զինվորական գործում վարժված, հայրենասեր ու քաջ: Նա պետք է իր գործունեության ոլորտում բարձրագույն չափանիշի կրողը լինի, քաղաքականապես առավել գործունյա սուբյետ, և ընդհանրապես մտավոր կարողություններով օժտված:

Զրաբերդի տեր Մելիք Ադամին /Մելիք Իսրայելյան/ ներկայացնում է որպես խորամիտ և քաղաքավարի մարդու, պատերազմի մեջ՝ խիզախ: Գյուլիստանի տեր Մելիք Հովսեփին /Մելիք-Բեգլարյան/՝ որպես չափազանց քաջ ու արի, որն իր անկախությունը ձեռք է բերել սեփական խիզախության շնորհիվ: Ահա թե ինչու է նա գովում Քրիստոսի այս քաջ զորավարին և խիզախ հերոսամարտիկին, որ պատերազմի մեջ հանապազ արյուն-քրտինք է թափում հանուն Քրիստոսի հավատքի:

Դիզակի տեր Մելիք Եսայուն /Մելիք Եգանյան/, ներկայացնում է որպես գրասեր և ուսման հմուտ մարդու, որը, սակայն վերոհիշյալների պես ինքնիշխան չէ, վարանդայի տեր Մելիք Շահնազարյանին՝ որպես հնարամիտ անձնավորության, հմուտ՝ դիվանագիտական օրենքներին ու ծեսերին, Խաչենի տեր Մելիք Միզախանին՝ որպես համեստ ու խաղաղասեր մարդու[1]:

Այս քաջ ու իմաստուն մելիքները Ղարաբաղում ստեղծել էին հանգիստ ու խաղաղ կյանքի պայմաններ:

«Երկրում այնպիսի ապահովություն էր տիրում,- հետագայում գրում է մեծանուն վիպասան Ռաֆֆին,-որ դեռահաս աղջիկները այգիների ծառերի տակ նստած կար էին կարում, մնում էին այնտեղ, մինչև մութը պատում էր, հարսները զուգված, զարդարված դուրս էին գալիս տներից և աներկյուղ զբոսնում էին լեռների վրա՝ բոլորովին չմտածելով, թե թուրքը կամ պարսիկը կգա, կհափշտակե և կտանե նրանց: Երբ թշնամին հայտնվում էր, երկրի երիտասարդները զենքը ձեռքներում միշտ պատրաստ էին նրան հանդիպելու համար»[2]: Մինչդեռ, Հայաստանի մնացած մասերում տիրում էր համատարած ստրկությունն ու ստրկամտությունը, համատարած հուսալքությունը. «…Խոհեմությամբ ուշք դարձրեք դուք, ո՛վ հայոց երիտասարդներ,- գրում է Բաղրամյանը,- և նայե՛ք մեր հայրերի ու ծերունիների վախկոտությանը, որոնք, կարծես հոժարակամ հաշտվել են, որ իրենց զավակները այլազգիների իշխանությանը ենթարկվեն: Ահա թե ինչու ո՛չ կարողանում են հագնել իրենց սիրած զգեստները, հեծնել ձի ու երիվար,և ո՛չ էլ կարողանում են իրենց դուստրերի ու կանանց գեղեցկությունն ու շքեղությունն ազատորեն ցույց տալ աշխարհին: Չեն թույլատրում նաև, որ պատանիներն ու երիտասարդները երբևէ ի հայտ բերեն իրենց արիությունն ու քաջությունը, որով, թերևս ճանաչման ու հռչակի արժանանալով, նրանց անուններն ազգերի ու սերունդների մեջ հիշվեն, այլ երիտասարդ և պիտանի ժամանակը նեղում են /նրանց՝ պահելով/ մեղավորի պես գլխիկոր և ծառայի պես ձեռքերը ծալած»[3]:

Նման ծանր ու հուսահատական իրավիճակ է ներկայացնում մյուս ականատես գործիչը՝ Հովսեփ Էմինը: Գալով Հայաստան, հյուրընկալվելով Կարինի մոտ գտնվող Ջինիս գյուղում՝ ականատես է լինում նման հուսալքության ու ստրկամտության, իսկ հետո՝ Ղարաբաղում խանդավառվում 40 հայ քաջերի 4000 ավարառուների դեմ մղած ճակատամարտում ձեռք բերած փայլուն հաղթանակով: Էմինը ցավով նշում է,

---

[1] *Տես **Մ. Բաղրամյան**, նշվ. աշխ., էջ102-103:*
[2] ***Ռաֆֆի**, Խամսայի մելիքները, երկերի ժողովածու, հ. 9, Եր., 1987, էջ 450:*
[3] ***Մ. Բաղրամյան**, նշվ. աշխ., էջ 163:*

որ Կարինի ժողովուրդը այնքան ընկճված ու հուսահատ էր, որ նույնիսկ ազատության մասին չէր էլ մտածում: Իր համար ստեղծված ծանրագույն վիճակը համարելով բնական՝ ցավ չի զգում անմարդկային կտտանքներից ու տանջանքներից՝ կարծելով թե դրանով հնազանդության աստվածային պատվիրաններն է կատարում: Դեռևս առաջին ուղևորության ժամանակ՝ 1760 թ. ձմռանը, հյուրընկալվելով հայկական Ջինիս գյուղում, նա ականատես է լինում հետևյալ ցավալի իրավիճակին. երբ գյուղի բնակիչները Էմինին տեսնում են ընտիր գորշ ձի հեծած, կարծում են, թե թուրք ժանդարմ է և սկսում են քծնվել նրան: Բայց երբ նա խոսում է հայերեն, շատ են բարկանում, արհամարում և նույնիսկ ցանկանում հարձակվել և բրով ծեծել նրան: Էմինը, այս վարմունքը տեսնելով թուրքերեն լեզվով սպառնում է նրանց…: Թուրքերեն խոսքերը լսելուն պես խեղճ արարածները կրկին սարսափում են և ծունկի գալիս, ամենախոր ակնածանքով առաջնորդում գյուղապետի տաքուկ տուն և հյուրասիրելու համար ոչխար մորթում…: Այնուհետև Էմինը սկսում է շատ մտերմորեն խոսել նրանց հետ. «Դուք քրիստոնյաներդ ինչու՞ կառարկեք, երբ ձեր ազգականներից մեկը քմահաճույք կունենա ռազմիկ դառնալու. և ինչու՞ դուք ազատ չեք: Ինչու՞ դուք ձեր սեփական թագավորը չունեք: Նրանց պատասխանը եղավ «Պարո՛ն, մեր ազատությունը այն աշխարհում է. մեր թագավորը Հիսուս Քրիստոսն է»: Էմինը զայրացած հարցնում է. «Ի՞նչ խոսք է այդ. ո՞վ ասաց ձեզ թե այդպես է.

-Եկեղեցու Սուրբ հայրերը, լինում է պատասխանը - որոնք ասում են թե հայ ազգը մահմեդականներին հպատակ է եղել աշխարհի ստեղծումից ի վեր և այդպես էլ պետք է մնա մինչև հարության օրը»[1]:

Ահա այսպիսին էր պետականազուրկ հայության ընդհանուր մտածելակերպը 18-րդ դարում: Ինչպես տեսանք այլ էր իրավիճակը Լեռնային Ղարաբաղում:

1766 թվականին Ղարաբաղի կացությանը ծանոթանալու նպատակով Գյուլիստանի մելիք Հովսեփի հետ Հովսեփ Էմինը մեկնում է Ղարաբաղ, հանդիպումներ ունենում Գանձասարի կաթողիկոսի, Ղարաբաղի մելիքների և Շուշիի Իբրահիմ Խանի հետ: Գյուլիստանում եղած ժամանակ Էմինը ականատես է լինում հետևյալ տպավորիչ ռազմական գործողություններին.

Գանձակից եկող մի գեղջուկից Մելիք Հովսեփը իմանում է, որ իր դեմ է շարժվում մուսուլմանական մի մեծ զորաբանակ: Այդ պահին Հովսեփը բարեկենդանի տոների առիթով իր 500 զինվորներին ազատ էր արձակել, որպեսզի յուրաքանչյուրը իր ընտանիքի հետ անցկացնի այդ տոնական օրերը: «Զորապետը /Հովսեփը/ 40 մարդուց ավել չուներ այդ պահին, պատմում է իրադարձության ականատես Հ. Էմինը: Իր 40 մարդկանց չորս մասի բաժանեց և հինգը՝ ինքը իրեն որդի Բեգլարի հետ դիրք բռնեցին մի ապառաժի ետևը, այն բլրի վրա, որի կողքերը սփռված է Գետաշեն գյուղը: Երկրորդ խումբը բաղկացած էր 12 հոգուց, իսկ երրորդը 13 հոգուց»:

Մուհամեդ Հասան Խանը արևածագից երկու ժամ առաջ հասցրել էր 2000 ղզլբաշիների, 2000 մահմեդական հետևազորի և գյուղացի 500 հայերի գլուխ անցած գրավել գյուղի վերևում գտնվող ամրոցը: Հազարավոր հրացանների պայթյունների հետ ալլահ-ալլահ աղաղակող մահմեդականներն անցան գրոհի: Այդ պահին զորապետը հրամայեց իր հարյուրապետ Աղա Բեկին որ կրակի:

---

[1] *Տես **Հ. Էմին**, Հովսեփ Էմինի կյանքն ու արկածները, թարգ. Հ. Խաչմանյան, Բեյրութ, 1958, էջ 156:*

«Վեհանձն հայը, փոխանակ իր հրացանն ուղղելու դեպի Պալլահ Մուհամեդը, իր գրպանեն հանեց քթախոտի խոշոր կաշվե տոպրակը…և այն բանալով, ամենայն պաղարյնությամբ, մատուցեց իր տիրոջը և ասաց. «Տեր իմ, անհամբեր մի ըլլաք: Հրամայեցեք: … Եվ իր հրացանը ուղղեց դեպի պարսիկը: Հարվածի հետ միաժամանակ Պալլահ Մուհամեդը անմիջապես դարձուց իր ձին և իր մարմինը դեպի ձախ ծռեց, սակայն և այնպես փամփուշտը հասավ իրեն և գլխիվայր գետին նետեց զայն: Անհամար զորքը, իր հրամանատարի ճակատագիրը տեսնելով ցիրուցան հոտի նման սկսեցին փախչել՝ զենքերը ցած նետելով»[1]:

Ահա այսպիսի անհավասար ու հերոսական պայքարի գնով էին ձեռք բերել արցախցիները այն մեծ հավատն ու վստահությունը, որի հետ մեծ հույսեր էին կապում հայ լուսավորիչները և որի հետ հաշվի էին նստում շրջակայքի մահմեդական իշխանությունները, պարսիկներն ու թուքերը և որի վրա էլ հենվելով՝ ռուսները ծրագրում էին հարավային Կովկասում հաստատել իրենց տիրապետությունը: Պատմական բոլոր աղբյուրները վկայում են, որ Վաչագան Բարեպաշտից սկսած միաբանությունն է եղել Արցախի իշխանավորների ուժի ու հզորության պատվարը: Այդպիսի եզրահանգման հիմնավորումներ են հանդիսանում 1714թ. Գանձասարում Եսայի կաթողիկոսի նախագահությամբ Ղարաբաղի մելիքների ժողովում ընդունված կանոնների համակարգը և նույնանման հավաքների շարունակականությունն ու մելիքների փոխադարձ ուղերձներն ու նամակները: Ուշագրավ է 19-րդ դարի սկզբներին Ղարաբաղում կատարվող քաղաքական անցուդարձերի ակտիվ մասնակից և պարսկական արքունիքում մելիքական իշխանությունների հավատարմատար Աբրահամ Բեկնազարյանին՝ Ջրաբերդի մելիք Վանու նամակը, որտեղ ասված է. <<Ղարաբաղը կազմում է Աղվանքի մի մասը, և հինգ հարազատ մելիքները Աղվանքի թագավորների հարազատ իշխող սերունդներն են…մեր շահ պապերը որպես բազմադարյա սեփականություն, այդ հողերը տվել են հինգ հարազատ մելիքներին՝ որդուց որդի, տեր և իշխան նշանակելով…Ո՛չ ավազակապետ Ջարչի-Ֆանահն է Ղարաբաղ հող բերել Պարսկաստանի խորքերից, ո՛չ Իբրահիմ ճրռ-խանը՝ Շիրազի բանտերից:[2]

Կարևորելով հայ ժողովրդի ոգեղենության առկա վիճակը՝ ռուսական բանակի գեներալ Պավել Պոտյոմկինը Հովսեփ Արղությանին հարցնում է. «Մեծ Հայաստանի երկիրը, ընկնելով օրենքով անմաքուր թուրքերի և պարսիկների ձեռքը, այնքան երկարատև գերությունից հետո էլ պահում է արդյոք ոգու այնքան ուժ, որ կարևոր է ազատ հոգու համար: Գերությունը և զանազան ճնշումները արդյոք չեն ոչնչացրել սրտերի մեջ ազնիվ զգացմունքները: Բանականության ուժը, օրենքը և հավատի ամրությունը այնքան արդյոք ներգործություն ունեն, որ սրտերի ներքին տրամադրությունը հակված լինի խորտակելու նրանց ճնշող լուծը:…Հավատն ուժեղ կերպով է արդյոք ազդում հայ ժողովրդի վրա և բարեպաշտությունը կարող է ժողովուրդ դրդելու առիթ դառնալ: Կաթողիկոսի աստիճանը ի՞նչ հարկ ունի հայերի մեջ: Մելիքները մատուցանու՞մ են նրա սրբազան աստիճանին պատշաճավոր հարգանք, իսկ ժողովուրդը հնազա՞նդ է մելիքներին. և, վերջապես, ի՞նչ

[1] ***Հ. Էմին****, նշվ. աշխ., էջ 340:*

[2] *Ապրես Բեկնազարյանց, Գաղտնիք Ղարաբաղի, Ստեփանակերտ, 2018, էջ 260-261*

միջոցներ կան ժողովրդին հաճոյանալու, մելիքների հավատարմությունն ապահովելու և հոգևորականությունը գրավելու համար»[1]:

Թուրք պարսկական անագորույն լծի տակ Լեռնային Ղարաբաղում պահպանված այս հատվածի ինքնիշխանության շնորհիվ պահպանվել էր հայի ոգու ուժը, ազատ ապրելու տենչը, դրան հասնելու արահետներն ու հույսերը և հավատի մաքրությունը:

Ղարաբաղի մելիքները Եկատերինա 2-րդ կայսրուհուն հղած դիմումների մեջ հպարտորեն ներկայանում էին որպես «Հայ Արշակունյաց թագավորական տնից սերված ազնվականների ժառանգներ»[2]:

Ռուսական կողմը, ծանոթանալով Արցախի մելիքների կարգավիճակին և ռազմական ուժերին, ճանաչում է նրանց ինքնիշխանությունը և ծրագրում ազատագրել երկրամասը և ստեղծել Ղարաբաղի ինքնիշխան մարզ: «Սրանից հետո,-նշվում է հղված փաստաթղթում,.- Ղարաբաղը պետք է կազմի՝ բացի ռուսներից ոչ մեկից կախում չունեցող մարզ»[3]:

Եկատերինա 2-րդին ներկայացված զեկուցագրի մեջ իշխան Պոտյոմկինը այն համոզմունքն է հայտնում, որ Ղարաբաղը՝ բաղկացած հայ ժողովրդից, պետք է ազգային կառավարություն ունենա և այդ միջոցով Ասիայում վերականգնվի քրիստոնեական պետությունը՝ համաձայն Զերդ կայսերական մեծության բարձրագույն խոստումների, որոնք իմ միջոցով տրվել են հայ մելիքներին»[4]:

Ահա այսքան հանրահայտ էր Ղարաբաղի մելիքությունների հեղինակությունն ու հոգու կորովը, որի արդյունքում 18 և հաջորդ դարի հայ ազգային-ազատագրական շարժումների ծրագրերի հիմքում նրանց հեղինակները դնում էին ինքնիշխան Ղարաբաղի մեծ հույս ներնչող գործոնը:

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, բ.գ.դ., Ա.Փ.Ենգոյանը:

---

[1] *Н. Дубровин, «История войн и владычества русских на Кавказе», т. 2, СПБ, 1886, էջք 27-28:*

[2] *Տես Армяно-русские отношения в 18 веке, т. 4, Ер., 1930, էջ 239:*

[3] *Նշվ. աշխ., էջ 239:*

[4] *Նշվ. աշխ., էջ 241:*